

Лекція № 8-9

Тема. ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА СУЧАСНОГО УРОКУ

План

1. Проблема уроку в українській лінгводидактиці.
2. Типи уроків української мови.
3. Особливості структури уроку мови
4. Спостереження й аналіз уроку
5. Складові технології уроку
6. Нетрадиційні уроки мови
7. Планування уроків мови та підготовка до них
8. Вимоги до уроку української мови

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах / За ред. М. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2005. – 400 с.

Пентилюк М. І., Окунович Т. Г. Сучасний урок української мови – Х. : Вид. група “Основа”, 2007. – 176 с.

Остапенко Н. М. Технологія сучасного уроку рідної мови : навч. посібник / Н. М. Остапенко, Т. В. Симоненко, В. М. Руденко. – К. : ВЦ “Академія”, 2012. – 248 с.

Горошкіна О. М. Теорія і практика навчання української мови в старших класах. – Х. : Основа, 2012. – 171 с.

Олійник І. С., Іваненко В. К., Рожило Л. П., Скорик О. С. Методика викладання української мови в середній школі. – К. : Вища школа, 1989.

1. Проблема уроку в українській лінгводидактиці

Урок є основною формою навчально-виховного процесу одного і того колективу учнів за певною програмою. За оптимальної організації він забезпечує міцне й усвідомлене засвоєння навчального матеріалу, формування знань, умінь і навичок.

Сучасний урок мови – це насамперед урок, на якому вчитель уміло використовує всі можливості учня, весь його творчий потенціал з метою активного розумового розвитку, глибокого й усвідомленого засвоєння лінгвістичних знань, формування комунікативної компетентності та морально-вольових якостей, відтак – виховання мовної особистості.

Проблема уроку постійно залишається в центрі уваги дидактів та методистів. Це і зрозуміло. Адже від того, як проводяться уроки, який їхній зміст, структура і методичне забезпечення, як підготовлений сучасний учитель до проведення уроку і як володіє його технологією, залежить успіх реалізації мовної освіти в Україні.

Удосконалення й реформування мовної освіти вимагає зміни в структурі й організації уроку. Кожний новий етап у розвитку освіти впливає на зміни в технології уроку. Сучасний урок мови є відображенням того, як поєднання традиційності та новацій у дидактиці, лінгводидактиці впливають на його зміст, цілі, структуру й організацію. Ці проблеми знайшли відображення в працях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених (М. Баранов, О. Біляєв, Н. Голуб, Т. Донченко, С. Караман, Т. Ладиженська, В. Панов, М. Пентилюк, К. Плиско, О. Текучов, О. Хорошковська та ін.). Не залишаються байдужими до цієї проблеми і вчителі-практики. На сторінках науково-методичних часописів вони пропонують оригінальні розробки уроків української мови в школах різних типів.

Сучасний урок української мови – поліфункціональне, багатоаспектне явище в навчально-виховному процесі. Він характеризується **низкою особливостей**.

Найголовніша його особливість – **виховання мовної особистості, національно свідомого громадянина України**. На уроці реалізуються **комунікативно-діяльнісний, українознавчий, функціонально-стилістичний та інші аспекти навчання мови**. Саме він забезпечує комплексний підхід до навчання і виховання, **реалізацію найголовніших цілей – дидактично-розвивальної та виховної**. На уроці розкривається **краса й багатство української мови** та створюються умови для їх засвоєння учнями і **користування у своїй комунікативній діяльності**.

Уроки про багатство української мови, її роль у розвитку культури нашого народу, долученні до шедеврів світової літератури, ознайомленні з історією, традиціями свого та інших народів активно впливають на формування національної свідомої, патріотично налаштованої особистості, що з повагою ставиться до інших народів, їхніх мов та культур.

Сучасний урок активно впливає на **розвиток пізнавальних і творчих здібностей особистості**. Він дозволяє реалізовувати ідеї когнітивної та комунікативної методик, перевести їх у практичну площину. А це означає, що саме на уроці велика увага приділяється розвитку пізнавальної діяльності учнів, логічного і критичного мислення, творчих умінь і навичок. Це передбачено Державним стандартом базової і повної середньої школи. Отже, необхідні знання, уміння і навички пізнавального і творчого типу, розвиток яких здійснюється на уроках української мови.

Ще однією особливістю сучасного уроку є його **мовленнєва спрямованість**. Робота з розвитку зв'язного мовлення кінцевою метою має мовленнєву готовність учнів, сформованість їхньої комунікативної компетенції. Досягти цього можна, розвиваючи пізнавальні і творчі здібності учнів на всіх етапах навчання мови.

На уроках української мови здійснюється **моральне й естетичне та етичне виховання, що передбачає особистісний підхід до навчання**. Адже рідна мова є саме тим навчальним предметом, що дозволяє виховувати глибоко моральну, гуманну, духовно багату особистість, здатну творити добро і протистояти злу.

Засвоєння мовної системи, її виражальних засобів позитивно впливає не тільки на формування його загальнолюдських моральних якостей та національного менталітету. Перед уроками української мови стоїть завдання виховувати **естетичне ставлення до самої мови як феномену людства й витвору народу**.

Для естетичного виховання важливим є мовний матеріал, що використовується вчителями на уроках. Він має мати естетичну вартість і активно впливати на виховання в учнів відчуття прекрасного, приносити естетичне задоволення й викликати позитивні емоції. Згадаймо принагідно слова видатного українського педагога В. Сухомлинського: “Зробити рідне слово надбанням духовного світу дитини – це значить разом із звучанням рідного слова влити в молоду душу відчуття краси й емоцій, які вклав народ у слово, творячи й відшліфовуючи його протягом століть”.

Мовний матеріал повинен бути репрезентований взірцевими текстами. **Сприйняття текстів-взірців – обов’язкова умова сучасного уроку**. Щоб навчитися створювати власні висловлювання, учень повинен навчитися сприймати й аналізувати тексти різних стилів, типів і жанрів. Саме на уроці виховується кваліфікований слухач і читач. Тому слід пам’ятати, що найкращий текст не розв’яже завдань естетичного і етичного виховання учнів, якщо не буде повноцінного, грамотного його сприйняття.

Сучасна методика активно популяризує ідею **проведення уроків на текстовій основі**, що забезпечує сприйняття й відтворення тексту в єдності змісту (смислу) і форми. Відомі праці методистів, психолінгвістів науково обґрунтовують використання текстів на уроках мови (Т. Донченко, І. Зимня, О. Казарцева та ін.), що полегшує роботу вчителів над текстом на уроках різних типів, дозволяє формувати комунікативні уміння й навички учнів на сучасних наукових засадах.

Аналіз текстів на уроках української мови потребує **уваги до лексичного багатства, питомої української лексики**, значна частина якої була незаслужено вилучена із словникового складу.

Особливістю сучасного уроку залишається **співвідношення теорії і практики в навчальній діяльності учнів**. Це один із пріоритетів Концепції мовної освіти в 11-річній школі, де, зокрема, відзначається “посилення практичної спрямованості навчання мови, орієнтація на різнобічний мовленнєвий розвиток, послідовне вдосконалення всіх чотирьох видів мовленнєвої діяльності”. Таке співвідношення теорії і практики зумовило переміщення наскрізних змістових ліній мовного компонента освітньої галузі “Мови і літератури” – мовленнєва, мовна, соціокультурна, діяльнісна (стратегічна) у Державному стандарті мовної освіти. Пріоритетною є мовленнєва змістова лінія, що передбачає вироблення та вдосконалення умінь і навичок у всіх видах мовленнєвої діяльності. Мовна теорія залишається основою формування означених умінь і навичок. Для уроку української мови, таким чином, залишається актуальним **модуль-блокове компонування теоретичного матеріалу**, його “стиснення” й активна опора на принцип спадкоємності.

Особливістю сучасного уроку є **реалізація внутрішньо- і міжпредметних зв'язків**, що передбачено і чинними програмами і проектом нових програм з української мови.

Ідея внутрішньопредметних зв'язків не нова. Вона порушувалася багатьма лінгводидактами (Я. Мельничайко, В. Озерська, М. Пентилюк, Н. Черноусова та ін.). Дотримання означених зв'язків забезпечує осмислення мовної системи як цілісності, що має складну структуру, елементи якої злагоджено функціонують у висловлюваннях (усних і письмових) різних стилів, типів і жанрів. Дотримуючись внутрішньопредметних зв'язків на уроках української мови, учитель організовує наскрізне повторення вивченого, реалізує функціонально-стилістичний та комунікативно-діяльнісний підходи до навчання мови. А головне – уникає формалізму та екстенсивності в навчальному процесі. Не менш важливим є дотримання міжпредметних зв'язків, що здійснюється на багатьох уроках української мови, зокрема вступних та уроках розвитку зв'язного мовлення. Реалізація цих зв'язків впливає на осмислення учнями функцій української мови, насамперед комунікативної, пізнавальної (когнітивної), морально-етичної, естетичної, розвивальної, особистісно визначальної та ін.

Для сучасного уроку мови характерними є **узагальнення та систематизація знань, умінь і навичок**. Актуальною в цьому аспекті є систематизація мовленнєвознавчих понять, що лежать в основі формування мовленнєвої компетенції учнів. Традиційно узагальнювалися лінгвістичні знання і значно менше уваги зверталось на знання теорії тексту, стилістики, культури мовлення. Вважалося, що вправи замінять теорію й учні спонтанно формуватимуть мовленнєві уміння й навички. Однак цього замало. Шкільні програми передбачають обов'язкове засвоєння мовленнєвознавчих понять і термінів, що значно полегшує формування комунікативних умінь і навичок.

На сучасному уроці мови необхідно постійно актуалізувати, розширювати й систематизувати знання, уміння і навички, що забезпечують **формування всіх різновидів комунікативної компетенції – мовленнєвої, мовної, соціокультурної та діяльнісної (стратегічної)**.

Традиційна особливість уроку мови – **єдність змісту і форми** – потребує сучасного осмислення. Ця проблема знайшла свою інтерпретацію у працях лінгводидактів (О. Біляєв, Т. Донченко, С. Караман, М. Пентилюк, К. Плиско, О. Хорошковська та ін.).

Головним, на думку О. Біляєва, є зміст, бо урок повинен містити певний обсяг інформації, теоретичних відомостей, засвоєння яких збагачувало б учнів науковими званнями, мовними і мовленнєвими вміннями та навичками. **Зміст уроку включає**, крім знань, умінь й навички учнів, методи і засоби навчання. **Необхідною умовою реалізації змісту уроку є зв'язок із життям, усвідомлення учнями суспільної й особистісної ролі мови.** Структура уроку, як відомо, визначається його змістом. Це діалектичний підхід до розуміння єдності змісту і форми уроку. Однак сучасна методика, спираючись на педагогічні новації, що охопили навчальний процес, констатує варіантність форм проведення уроку певного змісту.

Варіантність ніяк не порушує закону діалектики, бо, як відомо, той самий зміст можна розкривати різними способами. Отже, допускається своєрідна “гнучка” форма проведення уроку, що породило в практиці вчителів нестандартні (нетрадиційні) уроки або їх фрагменти.

Цю проблему порушують на сторінках часописів і вчителі, пропонуючи методичні розробки нетрадиційних уроків. Теоретичне осмислення цього процесу ще чекає своїх дослідників. Хоча уже є перші спроби дати наукове трактування специфічної структури уроків української мови.

Як бачимо, сучасний урок має низку особливостей, урахування яких необхідне в підготовці і проведенні уроків різних типів і на різних етапах навчання української мови. Якість та ефективність уроку залежать від багатьох чинників і насамперед від його змісту і правильної організації.

Тому сучасний урок слід розглядати як складну організаційно-педагогічну систему, що включає взаємопов’язані і взаємозумовлені компоненти, у центрі якої знаходяться суб’єкти навчально-виховного процесу – учитель і учні.

2. Типи уроків української мови

Для чіткої організації навчально-виховного процесу **уроки української мови поділяються на типи залежно від поставлених педагогічних завдань**. У дидактичній і лінгводидактичній літературі цей поділ здійснюється за різними ознаками, а тому досі нема єдиноприйнятої, загальноновизнаної типології уроків, хоч сама проблема класифікації уроків почала розв’язуватися ще в середині минулого століття. Нею займалися О. Біляєв, В. Онищук, К. Плиско, М. Поздняков, О. Текучов, С. Чавдаров та ін.

Так, **С. Чавдаров** в основу класифікації поклав **мету уроку** і виділив уроки подачі матеріалу, закріплення вивченого, перевірки знань учнів. Ця ще перша спроба згрупувати уроки, звичайно, досить недосконала.

Намагання розробити наукову класифікацію уроків належить **М. Позднякову**. В її основу покладено **етапи засвоєння учнями мовного матеріалу** й виділено такі типи уроків: повідомлення нового матеріалу, закріплення одержаних відомостей; перевірки одержаних відомостей; перевірки засвоєння знань і навичок; узагальнення засвоєного.

Класифікація М.Позднякова більш досконала, однак вона не охоплює усієї різноманітності уроків мови.

О. Текучов її удосконалює, кладучи в основу **мету уроку та його зміст**. Залежно від мети він виділяє уроки повідомлення нових знань, закріплення вивченого, перевірки (контролю) знань і навичок. Особливе місце відводиться урокам повторення як різновидам уроків закріплення. Своєю чергою як різновид уроку повторення автор указує на уроки узагальнення. Погоджується вчений з типом уроку, що одержав назву комбінованого. Щодо змісту, то, за О. Текучовим, це уроки фонетики,

граматики, словотвору, орфографії, розвитку мовлення (лексики, граматичної стилістики тощо).

Сучасні класифікації уроків теж не відзначаються однотайністю, що спостерігається в працях дидактів.

Так, **В. Онищук** виділяє:

- 1) урок засвоєння нових знань;
- 2) урок формування (засвоєння) вмінь і навичок;
- 3) урок застосування знань, умінь і навичок;
- 4) урок узагальнення і систематизації знань;
- 5) урок перевірки знань, умінь і навичок;
- 6) комбінований урок.

Кожний з типів уроку має свою дидактичну мету, тому тут спостерігається загальний підхід до класифікації уроків на основі його навчальних цілей.

О. Пометун і Л. Пироженко пропонують п'ять типів уроків залежно від змісту, форм, методів та засобів навчання. Вони виділяють:

- уроки вивчення нового навчального матеріалу;
- уроки формування і вдосконалення умінь і навичок;
- уроки закріплення та застосування знань, умінь і навичок;
- уроки узагальнення та систематизації знань;
- уроки контролю та корекції знань, умінь і навичок.

Як бачимо, і ця типологія уроків не відзначається оригінальністю, хоча принципи їх виділення дещо інші. Крім **дидактичної мети**, автори в її основу кладуть **умови навчання, зміст, технологію і засоби навчання**. На їх думку, спочатку вчитель визначає, що планує зробити, а потім – як і якими засобами.

Лінгводидакти уроки української мови орієнтовно ділять на **дві групи: аспектні й розвитку зв'язного мовлення**. Саме цю класифікацію найчастіше кладуть в основу сучасні методисти, деталізуючи й конкретизуючи її. І в цьому є певний сенс. **Аспектні уроки** пов'язані з вивченням окремих аспектів мови. Головна мета їх – на основі теоретичних відомостей з мови сформувати частковомовленнєві уміння і навички (орфоепічні, лексичні, словотвірні, правописні). На цих уроках переважає засвоєння одиниць мовної системи та норм літературної мови.

Друга група – **уроки розвитку зв'язного мовлення**, що проводяться з метою формування і розвитку в учнів комунікативних умінь і навичок.

На думку **О. Біляєва**, **класифікація уроків мови за метою** здобула широкого визнання лінгводидактів та вчителів і є найбільш прийнятною, оскільки навчально-виховна та розвивальна мета уроку, як відомо, є тим центром, навколо якого організуються усі складові змісту уроку та діяльність учителя й учнів на уроці.

Автор виділяє такі основні типи уроків мови:

- вивчення нового матеріалу;
- закріплення вивченого;
- перевірки й обліку набутих знань, умінь і навичок;

- аналізу контрольних робіт;
- узагальнення і систематизації вивченого;
- повторення теми, розділу.

Крім того, виділяються уроки розвитку зв'язного мовлення за такими різновидами: уроки, присвячені виконанню учнями творчих робіт “малих жанрів”, і уроки проведення та аналізу великих за обсягом письмових переказів і творів. Окремо виділяється урок підготовки до контрольного твору.

Відзначимо, що розглянута класифікація стала традиційною. Учителі тривалий час користуються нею, вносячи в структуру уроків окремі новаційні елементи. Однак реформування шкільної освіти потребує нових підходів до типології і структурування уроків. Отже, класифікація уроків – категорія змінна і в теоретичному плані потребує удосконалення. Сучасні праці з лінгводидактики демонструють наукові пошуки вчених у цьому напрямі.

Цікавою є класифікація уроків, запропонована **К. Плиско**. Вона вважає, що “типи уроків доцільно виділяти за метою організації, тобто залежно від того, для чого вони організуються – для вивчення нової інформації, закріплення чи застосування її”. Цю думку поділяє **С. Караман**. “При цьому, – уточнює вчений, – розглядаємо типи уроків як цілісну систему, тобто здійснюємо системний підхід. Склад системи визначаємо з урахуванням її основи і меж. Основою служать етапи пізнання змісту, а межами - цілі навчання і ланки засвоєння інформації”.

Керуючись метою навчання мови і ґрунтуючись на етапах пізнання, автор визначає склад системи і типів уроків з урахуванням ланок засвоєння.

Модель системи типів уроків має такий вигляд:

Етапи пізнання інформації	Ланки засвоєння інформації		
	Сприйняття, усвідомлення	Осмислення, узагальнення	Відтворення
Вивчення інформації	Урок вивчення інформації		
Закріплення інформації		Урок закріплення інформації (в тому числі й повторення)	
Застосування інформації			Урок застосування інформації

Ця модель дає нові знання про типи уроків, їх місце в системі, визначає зв'язки між ними і зовнішнім середовищем. За С. Караманом, система уроків включає три типи, інваріантом якої є урок вивчення інформації, бо він акумулює в собі основні ознаки інших типів уроків – варіантів системи.

Слід мати на увазі, що названі типи уроків містять не лише мовну, але й мовленнєву інформацію. Тому на всіх уроках має місце робота з розвитку мовлення, в тому числі й зв'язного. Кожен тип уроку об'єднує в собі за спільною дидактичною метою методичні варіанти уроків, що передбачають

формування знань, умінь і навичок (1 тип), зміцнення знань, умінь і навичок (2 тип), удосконалення знань, умінь і навичок (3 тип).

К. Плиско пропонує методичні варіанти уроків першого типу оформити так:

1. Урок формування нових понять, вивчення мовних явищ.
2. Урок формування нових способів дій.
3. Урок формування нових понять і способів дій.

Уроки закріплення інформації спрямовані на відтворення, закріплення й повторення вивченої інформації. Одночасно здійснюється систематизація й узагальнення засвоєного мовного й мовленнєвого матеріалу.

Методичні варіанти 2 типу уроків такі:

1. Уроки закріплення (відтворення) мовних понять і способів дій.
2. Уроки повторення вивченої інформації.
3. Уроки узагальнення систематизації вивченої інформації.

Навчальною метою уроків застосування вивченої інформації є вдосконалення знань, умінь і навичок. Для її реалізації проводиться робота з розвитку мовлення, а також перевірки й корекції інформації.

Методичними варіантами 3 типу уроків є:

1. Уроки розвитку зв'язного мовлення.
2. Уроки перевірки і корекції засвоєної інформації.
3. Уроки аналізу контрольних робіт.

Усі сучасні класифікації уроків по суті модифікують традиційну, якої й дотримується більшість учителів. Очевидно, перевага її в тому, що на кожному новому етапі розвитку освіти, зокрема й навчання української мови, вона легко модифікується, піддається організаційним і структурним змінам, залишаючись у своїй основі науково апробованою й виправданою.

Однак зміни в змісті мовної освіти, зміщення акцентів у змістових лініях шкільної програми викликають необхідність творчого використання різних типів уроків, моделювання навчального процесу з урахуванням вимог концепції мовної освіти 11-річної школи і Державного стандарту базової повної середньої освіти, головною метою якого є формування комунікативної компетенції на основі мовленнєвої діяльності учнів.

За цих умов сучасна класифікація уроків могла б бути такою:

1. Урок засвоєння знань (формування мовної і мовленнєвознавчої компетенції).
2. Урок формування знань, умінь і навичок (формування мовної і мовленнєвої компетенцій).
3. Урок повторення, узагальнення і систематизації знань, умінь і навичок (формування мовленнєвої компетенції).
4. Уроки розвитку комунікативних умінь і навичок (формування комунікативної компетенції).
5. Урок контролю знань, умінь і навичок (перевірки володіння усіма видами мовленнєвої діяльності).

Така типологія уроків української мови дозволяє модернізувати традиційну класифікацію, не порушуючи системи уроків, їх цілей, завдань, і

пристосувати її до виконання головної мети – формування мовної особистості, що володіє високим рівнем комунікативної готовності і комунікативної самореалізації.

О. Біляєв пропонує в окремий тип виділити уроки зв'язного мовлення. Його класифікація має такий вигляд:

1. Урок навчального переказу.
2. Урок контрольного переказу.
3. Урок аналізу контрольного переказу.
4. Урок навчального твору.
5. Урок підготовки до контрольного твору.
6. Урок контрольного твору.
7. Урок аналізу контрольного твору.

Ця класифікація тривалий час слугувала основою уроків зв'язного мовлення. Не втратила вона своєї цінності й досі. Однак комунікативно-діяльнісний і функціонально-стилістичний підходи до навчання створили необхідність виділення й інших типів уроків зв'язного мовлення: уроки аудіювання, читання, складання діалогів та ін. Вони за іншим принципом – комунікативно-діялісним – не вкладаються в рамки існуючої класифікації. Цікаву класифікацію уроків зв'язного мовлення пропонує **Г.Шелехова**. Визначаючи за основу цих уроків провідну мету, вона виділяє:

- 1) уроки формування нових понять (про текст, стилі, типи мовлення, ситуацію спілкування, вимоги до мовлення та ін.);
- 2) уроки формування комунікативних умінь і навичок;
- 3) уроки контролю;
- 4) уроки вдосконалення усних і письмових висловлювань.

Однак і ця система уроків зв'язного мовлення не розкриває до кінця їх суті, ролі і місця в навчальному процесі. Цілком зрозуміло, що виникає потреба переосмислення сутності уроків зв'язного мовлення, місця в системі уроків, їх структури, цільового призначення, технології проведення. Ця проблема ще чекає свого наукового дослідження.

Очевидно, такий тип уроків доцільно назвати уроками формування мовленнєво-комунікативної компетенції, або уроками комунікації, теоретичною основою яких будуть мовленнєвознавчі поняття, а практичною – усі види мовленнєвої діяльності, спрямовані на формування комунікативної компетенції учнів.

Реформування мовної освіти, надання їй комунікативного спрямування викликало до життя уроки, безпосередньо пов'язані з мовленнєвою діяльністю учнів. Це уроки аудіювання, читання, говоріння (складання діалогів, полілогів, усні відгуки на повідомлення товариша тощо).

Уроки аудіювання і читання можна об'єднати в одну групу – уроки сприймання усної і писемної інформації. Щодо уроку складання діалогів, то він більше тягнеться до уроків творчих робіт (творів), однак має свою специфіку за формами і технологією проведення, оскільки процес навчання діалогів (полілогів) ґрунтується на попарному (груповому) навчанні і потребує особливої організації. Усні відгуки на відповідь товариша належать

до особливої категорії уроків усного мовлення (усний переказ, твір). Особливу групу уроків становлять уроки опрацювання ділових паперів, як і робота над діловим мовленням взагалі.

З усього сказаного випливає, що класифікація уроків мови – гнучка система різних типів уроків, що склалася історично і здатна, щораз модифікуючись, забезпечувати навчання мови на різних етапах розвитку освіти. А реформування і стандартизація мовної освіти вимагає нових досліджень і наукового осмислення типології уроків української мови.

3. Особливості структури уроку мови

Тип уроку визначає лише його головну спрямованість. Істотне значення для навчання мови має структура уроку. Під поняттям “**структура уроку**” розуміють, з яких елементів (етапів) він складається, в якій послідовності ці елементи розташовані і як пов’язані між собою.

Проблема структури уроку – одна з найскладніших у сучасній дидактиці та лінгводидактиці. Суперечливим залишається питання: дотримуватися чітко визначеної, стандартної структури кожного типу уроку чи можна порушувати порядок розміщення елементів (етапів) уроку. Є різні думки. Однак важливо враховувати, що структура уроку повинна визначатися конкретно, але має бути гнучкою, щоб можна було її змінювати залежно від віку дітей, змісту навчального матеріалу, цілей і завдань уроку.

Відтак, **структура уроку мови** – це сукупність різних варіантів взаємодії між його елементами, що виникає в процесі навчання і забезпечує його цілеспрямовану дієвість. Кожний тип уроку має свою, властиву лише йому макроструктуру. На думку **М. Скаткіна**, структура уроку не повинна бути одноманітною і стандартною, але й аморфності та безликості уроку необхідно уникати.

Структура уроку мови – це чіткий план, завчасно продуманий учителем, з різними комбінаціями частин уроку та способів їх реалізації.

На думку **М. Данилова**, одним з найважливіших питань дидактики і методики окремих предметів є питання про те, в якій послідовності своїх складників елементів процес навчання виявиться найбільш успішним. Взаємодія етапів уроку об’єктивна. Однак навчання буде ефективним лише тоді, коли вчитель правильно продумав тип уроку й реалізував їх. Майстерність учителя й виражається в тому, щоб знайти оптимальні варіанти взаємодії елементів уроку.

У працях з методики описана традиційна структура уроків з виділенням складових частин без відповідної аргументації.

Так, **урок вивчення нового матеріалу** має таку структуру:

1. Перевірка вивченого.
2. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок.
3. Повідомлення теми і мети уроку.
4. Вивчення нового матеріалу.
5. Закріплення набутих знань.

6. Підсумки уроку.
  7. Завдання додому, підготовка до його виконання (інструктаж).
- Структурні елементи уроку виділені відповідно до його етапів.

О. Біляєв, урахуваючи різні умови навчання, пропонує два варіанти структури такого уроку.

I. 1. Перевірка домашнього завдання (як засвоєний матеріал, якість виконання вправ).

2. Підготовка учнів до сприйняття нового матеріалу (актуалізація опорних знань).

3. Повідомлення теми і мети уроку.

4. Пояснення вчителем нового матеріалу.

5. Вправи на закріплення одержаних знань.

6. Підсумки уроку (що вивчили на уроці).

II. 1. Перевірка домашнього завдання.

2. Повідомлення теми і мети уроку.

3. Розбір прикладів, пояснення на них мовного явища.

4. Робота учнів над висновками (або виведення правил).

5. Вправи на закріплення.

6. Завдання додому та інструктаж про виконання.

Порівняння варіантів структури одного типу уроку, запропонованих лінгводидактами, засвідчує, що всі вони мають дидактичну основу й відповідають психологічним особливостям навчального процесу пізнання.

Структура інших типів уроків орієнтовно може бути такою (за О. Біляєвим):

Урок формування умінь і навичок:

1. Повідомлення мети майбутньої роботи, усвідомлення її учнями.

2. Відтворення теоретичних відомостей, застосування яких буде потрібним на уроці.

3. Виконання учнями вправ.

4. Перевірка якості самостійної роботи учнів.

5. Завдання додому (для роботи над подальшим закріпленням знань, формуванням умінь і навичок).

6. Підведення підсумків уроку.

Урок повторення:

1. Ознайомлення учнів із завданням уроку.

2. Повторення вузлових питань розділу (зв'язні відповіді учнів).

3. Усні й письмові вправи на матеріалі повторення.

4. Підсумки проведеної роботи.

5. Виставлення оцінок.

6. Завдання додому.

Урок узагальнення і систематизації вивченого:

1. Перевірка домашнього завдання.
2. Повідомлення мети уроку.
3. Аналіз матеріалу з метою узагальнення вивченого.
4. Робота над висновком.
5. Вправи на застосування узагальнювальних визначень і правил.
6. Оголошення вчителем оцінок.
7. Завдання додому (з інструктажем).
8. Підсумки уроку.

Урок контрольної роботи:

1. Повідомлення перевірки та способів її проведення.
2. Усна перевірка знань учнів (фронтально).
3. Самостійне виконання учнями контрольної роботи.
4. Відповіді вчителя на запитання учнів.
5. Підведення підсумків уроку.
6. Завдання додому.

Урок аналізу контрольної роботи:

1. Вступне слово вчителя.
2. Бесіда про характер недоліків і помилок та робота над ними.
3. Підведення підсумків роботи.
4. Завдання додому.

Наведені варіанти не охоплюють **побудови всіх аспектних уроків**. У практиці навчання мови доводиться мати справу з найрізноманітнішими комбінаціями уроку, зумовленими тими інноваційними процесами, що охопили сучасну школу, і тими змінами, що відбуваються в змісті і структурі шкільних програм з української мови.

Це стосується й уроків розвитку зв'язного мовлення. Як особлива категорія уроків, вони мають свою типологію і структуру. **Будова уроків зв'язного мовлення** відзначається особливою різноманітністю і варіантністю. Це пояснюється змістом і функційним призначенням цих уроків. На них здійснюється формування комунікативної компетенції, що включає всі види мовленнєвої діяльності, усну і писемну, діалогічну й монологічну форми мовлення, побудову висловлювань різних стилів, типів і жанрів.

У методичній літературі зустрічаємо спроби визначити структуру кожного типу уроку розвитку зв'язного мовлення. Найбільш досконалою, що тривалий час застосовується в практиці вчителів, є структура означених уроків, розроблена О. Біляєвим. Вона виважена, науково обґрунтована й відповідає видам і жанрам творчих робіт та меті кожного типу уроку. Розглянемо особливості побудови уроків розвитку зв'язного мовлення:

Урок навчального переказу:

1. Вступна бесіда (вид переказу, мета, завдання).
2. Читання тексту.

3. Бесіда за змістом прочитаного
4. Складання плану.
5. Мовний аналіз тексту.
6. Повторне читання тексту.
7. Підготовка чорнового варіанта переказу.
8. Редагування роботи й переписування її начисто.
9. Перевірка й аналіз робіт.
10. Доопрацювання переказів.

Ця структура стосується **уроку письмового навчального переказу**. У ній не враховано специфіки **усних навчальних переказів**, передбачених шкільною програмою. На такому уроці окремі елементи відсутні (редагування роботи, переписування, перевірка й аналіз, доопрацювання переказів). Зате актуалізуються такі елементи структури, як бесіда за прочитаним, мовний аналіз тексту, де особлива увага звертається на стиль, жанр тексту, визначення теми, основної думки, виділення мікротем тощо. Складання плану пов'язане з виділенням мікротем (абзаців). Чорновий варіант переказу наближається до складання тез тексту переказу. Окремим елементом цього уроку буде кількаразове переказування тексту за окремими пунктами плану і всього тексту, усне редагування переказу.

Урок контрольного переказу:

1. Вступне слово вчителя (мотивація навчальної діяльності).
2. Читання тексту.
3. Пояснення нових слів і запис їх на дошці.
4. Самостійне складання учнями плану переказу.
5. Робота з чернеткою.
6. Редагування й переписування робіт начисто.
7. Самостійна перевірка написаного.

Урок аналізу контрольного переказу може мати таку будову:

1. Вступне слово вчителя.
2. Загальна оцінка якості виконання переказу.
3. Розгляд окремих робіт.
4. Аналіз допущених у переказі недоліків і помилок.
5. Виконання вправ на подолання помилок.
6. Домашнє завдання.

Урок навчального твору:

1. Вступна бесіда (визначення мети уроку, ознайомлення з особливостями жанру).
2. Ознайомлення із зразком (уривок з твору письменника або кращим учнівським твором).
3. Робота над усвідомленням теми та основної думки твору.
4. Колективне складання плану письмової роботи.
5. Складання усного твору.
6. Написання твору на чернетці.
7. Удосконалення написаного (саморедагування твору).
8. Перевірка й аналіз творів.

9. Доопрацювання робіт і переписування їх начисто.

Кінцевим результатом нього уроку, як бачимо, є письмовий твір. Але шкільною програмою передбачено й усні твори (як і перекази). Структуру такого уроку можна цілком використати й для уроків усних творів, опустивши останні його етапи або перенісши їх на домашнє завдання, що, до речі, вчителі часто практикують.

О. Біляєв пропонує виділяти **урок підготовки до контрольного твору**. Цей урок може мати таку структуру:

1. Вступна бесіда (мотивація мети і завдань).
2. Повторення стильових і жанрових особливостей твору.
3. Читання й аналіз зразка.
4. Лексико-стилістична робота.
5. Визначення домашнього завдання.

Через обмаль часу вчителі рідко користуються цим типом уроку. Однак в умовах стандартизації мовної освіти в 11-річній школі його можна використати для повного аналізу тексту, навички якого необхідно формувати в учнів починаючи з 5 класу. А підготовку до твору можна розосередити на кількох аспектих уроках, що передують творчій роботі, використавши матеріали підручника. Саме таку форму роботи вчителі найчастіше практикують.

Урок контрольного твору має таку будову:

1. Вступне слово вчителя (мотивація мети і завдань уроку).
2. Самостійне складання плану твору.
3. Написання роботи в чорновому варіанті.
4. Редагування й переписування його начисто.
5. Самостійна перевірка написаного.

Зрідка вчителі проводять аналіз контрольного переказу або твору. З цією метою О. Біляєв пропонує **урок аналізу контрольного твору**. Він може мати таку структуру:

1. Вступне слово вчителя.
2. Загальна характеристика виконання твору.
3. Аналіз кращих робіт або їх фрагментів.
4. Колективний аналіз допущених недоліків і помилок.
5. Виконання вправ на подолання помилок.
6. Індивідуальна робота учнів над виправленням недоліків у творі.
7. Домашнє завдання.

Часто вчителі для аналізу контрольних робіт відводять частину уроку, обмежуючись загальною характеристикою виконаних завдань, відтак їх аналіз учні проводять самостійно в окремих зошитах, які потім перевіряються вчителем. Однак роботу над помилками, особливо змістовими, лексичними, стилістичними, допущеними у творчих роботах, слід проводити в класі хоча б один-два рази на рік з метою вироблення в учнів комунікативних умінь і навичок, що передбачено шкільними програмами.

Услід за автором (О. Біляєвим) цієї структури уроків зв'язного мовлення вважаємо, що вона має бути гнучкою і варіантною. Будова уроків

аудіювання, читання, складання діалогів, ділових паперів тощо потребує вивчення досвіду кращих учителів і наукового осмислення. На основі спостережень і аналізу таких уроків формується їх орієнтовна структура. На нашу думку, вона може бути різною відповідно до виду мовленнєвої діяльності.

Уроки аудіювання і читання можуть мати таку структуру:

1. Вступне слово учителя (мотивація навчальної діяльності учнів).
2. Актуалізація опорних знань учнів (відомостей про мовленнєву діяльність і аудіювання (читання) як один з її видів).
3. Ознайомлення учнів з технологією аудіювання (читання).
4. Аудіювання (читання) тексту.
5. Робота з тестами.
6. Підсумки уроку.
7. Домашнє завдання.

Структура інших уроків може бути схожою на уроки усних або письмових творчих робіт.

Структура та структурні варіанти комбінованого уроку української мови (за М. Пентиліюк)

Перевірка домашнього завдання

Організація перевірки стану виконання домашнього завдання передбачає: перегляд наявності в учнів зошитів з домашнім завданням, з'ясування питання, хто його не виконав з яких причин, які труднощі виникли під час його виконання, оцінку та мотивацію знань учнів.

Мета опитування учнів: виявлення ступеня засвоєння вивченого на попередньому уроці теоретичного матеріалу, сформованості умінь самостійно застосовувати набуті знання під час виконання практичних завдань, поглиблення та розширення знань, умінь і навичок за рахунок самоосвіти; усунення прогалин у знаннях, виявлення зацікавленості до вивченої теми програмового матеріалу, ставлення до предмету і виконання домашнього завдання.

Способи перевірки знань учнями теоретичного матеріалу: зв'язна відповідь учнів, відповідь на запитання вчителя, складання схем, таблиць.

Способи перевірки практичних завдань: вибіркоче читання відповідей або тексту домашньої вправи, виконання диктантів за текстом домашньої вправи, взаємоперевірка якості виконання домашнього завдання, письмо по пам'яті за текстом домашньої вправи, робота одного-двох учнів біля дошки за контролюючої участі учнів класу, виконання аналогічних завдань, перевірка лише наявності завдання, самостійна короткочасна диференційована робота з картками з аналогічними завданнями тощо.

Регламент часу: 8-15 хвилин.

Актуалізація і корекція опорних знань учнів

Організація: відтворення раніше засвоєних знань і способів діяльності, необхідних і достатніх для засвоєння нового навчального матеріалу, стимулювання навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Способи організації актуалізації опорних знань: бесіда, письмова робота, короткий запис відповідей, заповнення таблиць, повторення матеріалу за підручником, використання науково-популярної чи довідкової літератури, розгляд малюнків, аналіз таблиць, створення проблемної ситуації, постановка учнів в умови пошуку способів її розв'язання тощо.

Регламент часу: 5-7 хвилин.

Вивчення нового матеріалу

Процес вивчення нового матеріалу включає **чотири етапи:**

- підготовка учнів до сприйняття нового матеріалу та спонукання їх до активного учіння;
- сприйняття, розуміння нового матеріалу (сприйняття й усвідомлення суттєвих ознак мовного явища);
- осмислення, запам'ятовування нового матеріалу та застосування його у простих навчальних ситуаціях;
- застосування знань у видозмінених ситуаціях.

Структурні елементи організації процесу вивчення нового матеріалу: повідомлення теми, цілей і завдань уроку, мотивація навчально-пізнавальної діяльності учнів; сприйняття та первинне усвідомлення нового матеріалу, осмислення зв'язків і співвідношень в об'єктах вивчення; узагальнення та систематизація знань.

Завдання вчителя: дібрати педагогічно доцільний зміст і обсяг нового навчального матеріалу, оптимальні методи та прийоми його реалізації, забезпечити доцільність поєднання своїх дій і дій учнів на етапі вивчення нового матеріалу; створити оптимальні умови для творчої праці учнів у навчальному процесі та використанні набутих знань у практичній діяльності.

Види дидактичних вправ: вступні; тренувальні: за зразком, за інструкцією, за завданням; творчі: складання речень різних видів зв'язних висловлювань.

Закріплення, систематизація та узагальнення знань учнів

Правильна організація закріплення, систематизація та узагальнення знань учнів сприяє підвищенню рівня їх навчальних досягнень.

Організація: добір змісту тих елементів знань, які підлягають закріпленню; добір відповідного дидактичного матеріалу(вправи, запитання, мовленнєві зразки тощо); підпорядкування зазначеного матеріалу поставленій меті складової структури уроку; визначення форми виконання навчальних завдань щодо закріплення знань учнями (самостійно, за допомогою вчителя чи сильних учнів, групами, індивідуально, колективно), організація контролю та корекції знань учнів у процесі їх закріплення, систематизації та узагальнення.

Завдання додому й інструктаж до його виконання

Домашня навчальна робота тісно пов'язана з роботою на уроці та розрахована на розвиток самостійності учнів і їх творчого мислення.

Мета домашньої роботи учнів: закріплення, поглиблення, розширення, систематизація та узагальнення знань, набутих на уроці. У процесі виконання домашнього завдання в учнів формуються загальнонавчальні та спеціальні

вміння і навички, прийоми здійснення самоорганізації та самоконтролю, формуються способи раціональної організації самоосвіти.

Види домашніх завдань. Залежно від основних дидактичних функцій: засвоєння теоретичного матеріалу; формування навичок та умінь; застосування набутих знань і вмінь за різних умов; узагальнення і систематизація знань; пропедевтичні завдання; комбіновані домашні завдання.

За формою організації навчальної праці учнів: фронтальні, групові, індивідуальні.

Вимоги до домашнього завдання: інформувати до дзвінка; подавати короткий або повний інструктаж до виконання; не перевантажувати учнів домашніми завданнями; за необхідності диференціювати завдання або пропонувати індивідуальні роботи; підказувати раціональні способи та прийоми його виконання.

4. Спостереження й аналіз уроку

Одним із шляхів підвищення майстерності учителя, удосконалення технології проведених ним уроків є спостереження й аналіз уроку. Умінням спостерігати й аналізувати урок має володіти кожен учитель, особливо молодий, для якого цей процес є засобом вивчення педагогічного досвіду й удосконалення власних умінь і здібностей.

Для студента спостереження й аналіз уроку є важливою ланкою професійної підготовки під час педагогічної практики. **Спостереження й аналіз мають на меті:**

- поглиблювати знання з методики навчання мови;
- розвивати дослідницькі, конструктивно-планувальні, комунікативно-навчальні, організаційні, професійні вміння майбутнього вчителя;
- сприяти формуванню індивідуального стилю педагогічної діяльності.

Спостерігаючи й аналізуючи сучасний урок мови, **необхідно звернути увагу на:**

- відповідність його змісту і структури вимогам шкільної програми;
- наявність триєдиної мети та оптимальних методів, прийомів і засобів її реалізації;
- на технологію його організації й проведення та ефективність і результативність.

Спостереження уроку мови може проводитися з **метою:**

- 1) загального ознайомлення із системою і стилем роботи вчителя;
- 2) вивчення й узагальнення передового педагогічного досвіду;
- 3) контролю за роботою вчителів;
- 4) надання допомоги вчителям.

Останні два пункти стосуються здебільшого керівників освітніх закладів або досвідчених учителів, які відвідують уроки колег, щоб проконтролювати виконання ними службових обов'язків або у формі

наставництва допомагають молодим учителям швидше опанувати педагогічну майстерність.

Спостереження уроку проводиться за **традиційною схемою**, що має таку форму:

Хід уроку (зміст)	Позитивне і негативне в діяльності вчителя й учнів	Примітка

Ця схема заповнюється після запису **основних даних про урок**:

- назва предмета;
- клас, школа;
- прізвище, ім'я, по батькові вчителя;
- дата проведення;
- тема уроку;
- мета уроку;
- обладнання уроку;
- тип уроку.

Спостерігаючи, записуємо хід уроку, його етапи, їх тривалість (час) і показуємо послідовно взаємопов'язану діяльність учителя й учнів. Записи ведуться з використанням певних умовних позначень (+) (-) (!) (?). Іноді записане виділяється іншим кольором.

Такі записи є основою для **повного й ґрунтовного аналізу уроку**, що проводиться за такою **схемою**:

1. Загальні відомості про урок, його тип, структуру і зміст.
2. Аналіз змісту етапів уроку.
  - 2.1. Організація класу і повідомлення завдань уроку.
  - 2.2. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок учнів.
3. Формування нових понять і способів дій.
4. Формування умінь і навичок учнів (вправи на застосування знань).
5. Підсумки уроку.
6. Завдання додому.

Ця схема відображає **поетапний аналіз уроку певного типу**. Однак різні типи уроків викликають певну модифікацію схеми та її варіантність.

Аналіз уроку включає й такі рубрики, як результативність уроку та висновки і пропозиції.

Спостерігаючи й аналізуючи урок, звертаємо увагу на його методичне забезпечення, використання нових технологій, дотримання вимог до уроку, рівень культури мовлення вчителя й учнів та ін.

Під час **аналізу уроку** необхідно дотримуватися такої послідовності дій:

1. Визначення загальних відомостей про урок (його паспортні дані – тема, мета – дидактична, розвивальна, виховна, тип, структура, зміст уроку, етапи проведення та ін).

2. Усвідомлення цілей і завдань уроку.

3. Визначення основних елементів кожного етапу уроку (зміст матеріалу, види діяльності вчителя й учнів, методичні прийоми, засоби навчання тощо) та виявлення взаємозв'язку і взаємодії між ними.

4. Відзначення елементів новизни уроку (нестандартність його загалом чи окремих частин, використання інтерактивних форм і методів навчання, дотримання сучасної технології уроку тощо).

5. Обґрунтування досягнення основної мети уроку та освітнього, виховного і розвивального завдань, що випливають з цієї мети.

Запропонована схема є орієнтовною, оскільки в дидактиці описані й інші. Однак для уроку української мови вона є найбільш оптимальною.

Як підсумок, зазначимо, що сучасний урок мови – найважливіша частина складної й багатовекторної організації навчального процесу, що забезпечує засвоєння мовної системи, її виражальних багатств і формування мовної особистості.

5. Складові технології сучасного уроку мови

Основною формою організації навчального процесу в усіх типах шкіл був і залишається урок. Учені-методисти і вчителі-практики шукають відповідь на питання: яким має бути сучасний урок рідної мови? Які його критерії? Досвід свідчить, що **сучасний урок рідної мови** – надзвичайно багатогранний процес педагогічної діяльності. **Найголовніше в уроці – єдність форми і змісту, реалізація цілей і завдань.** Кожен урок несе певний обсяг інформації, однак від учителя залежить, скільки її можуть сприйняти й засвоїти учні, якими навчальними методами і прийомами при цьому треба скористатися. Якість уроку залежить від особистісного підходу до навчального процесу, взаємодії і співпраці вчителя й учнів та інших чинників, що стимулюють навчальну діяльність.

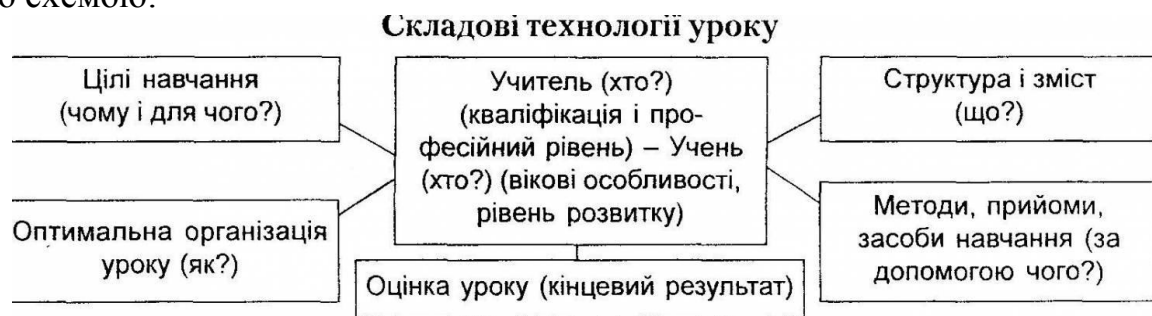
Інноваційні процеси, що охопили сучасну школу, стосуються насамперед уроку, особливо його структури. Цікавою проблемою з цього боку є **технологія уроку**, що передбачає системний підхід до навчального процесу. **Системний підхід** охоплює всі основні етапи розробки системи уроків – від постановки цілей і конструювання навчального процесу до перевірки його ефективності. За умов системного підходу до навчальної діяльності **технологію уроку** слід розглядати як “систематичне і послідовне втілення на практиці попередньо спроектованого навчально-виховного процесу”. З огляду на те, що кожен урок є елементом педагогічної системи, його технологія є складовою частиною загальної педагогічної технології, під якою розуміють систему дій, що підвищують ефективність навчання.

Технологічний підхід до уроку дає можливість конструювати такий навчальний процес, який би відповідав змісту, меті і навчальним цілям, що ставить перед собою й учнями учитель. Термін “**технологія**” з давньогрецької означає “наука про майстерність”. Щодо уроку можна

говорити про педагогічну, методичну технологію процесу навчання як про майстерність учителя.

Розробка технології уроку (уроків) розкриває творчі можливості вчителя української мови і передбачає:

- 1) постановку мети;
- 2) визначення змісту;
- 3) оптимальний вибір організаційних форм, методів і засобів навчання;
- 4) розробку структури і змісту уроку, спрямованих на ефективне розв'язання дидактичних завдань. Складові технології уроку можна показати такою схемою:

Як бачимо, технологія уроку об'єднує напрями роботи, що охоплюють теоретичні і практичні пошуки в галузі лінгводидактики. **Центральною фігурою, звичайно, є учитель.** Саме від його професійної підготовки, кваліфікаційного рівня залежить організація навчального процесу, ефективність кожного уроку. Технологічний підхід до уроку забезпечує системний спосіб його організації, спрямований на оптимальну побудову і реалізацію навчально-виховних цілей на діяльнісному підході, що сприяє інтенсифікації навчання, генералізації знань, умінь і навичок з метою їх використання у подальшій навчальній і практичній діяльності.

Дидакти розрізняють **пасивне, активне та інтерактивне навчання.** Технологія уроку передбачає застосування **інтерактивної моделі навчання** як різновиду активного.

На думку **О. Пометун та Л. Пироженко, суть інтерактивного навчання** в тому, що “навчальний процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх учнів. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), де і учень, і вчитель є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання, розуміють, що вони роблять, рефлексують з приводу того, що вони знають, уміють і здійснюють”.

Інтерактивне навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій на уроці, використання рольових ігор, колективне розв'язання навчальних і життєвих проблем. Воно реалізується через застосування інтерактивних форм і методів роботи, забезпечує суб'єктивацію й оптимізацію навчального процесу.

Технологія сучасного уроку є необхідною ланкою схеми **учень – технологія — учитель**, за якої вчитель стає педагогом-технологом (майстром педагогічної справи), а учень стає активним учасником процесу навчання. На думку вчених, педагогічна майстерність учителя розвивається

через фундаментальні знання з фаху, високу загальну культуру й ґрунтовну дидактичну (лінгводидактичну) компетентність.

Для **технологічного навчання** обов'язковим є **постійний зворотний зв'язок між учителем і учнями**, що вимагає чіткого планування й моделювання кожного уроку. Організація сучасного уроку спирається на його інтерактивну технологію – таку організацію навчального процесу, за якої стає обов'язковою участь кожного учня в колективному взаємодоповнювальному, взаємодійному процесі навчального пізнання: адже учень повинен публічно відзвітуватися про виконання поставленого перед класом чи групою навчального завдання.

Ефективною формою технологічного підходу до уроку української мови є **моделювання навчального процесу**. На відміну від традиційних поурочних розробок, зорієнтованих тільки на учителя, технологічне моделювання уроку **проектує навчально-пізнавальну діяльність самого учня** і забезпечує високу стабільність мовних знань та мовленнєвих умінь і навичок. **Найголовніші риси таких уроків:**

- **сучасність** – постійне прагнення до новизни і вдосконалення змісту уроку;

- **оптимальність** – спроба досягти навчально-виховних цілей при економному використанні часу;

- **інтегральність** – синтез знань з мови, літератури, історії, краєзнавства тощо;

- **науковість** – опора на досягнення сучасної лінгвістики, лінгводидактики, лінгвопсихології;

- **відтворення процесу навчання та його результатів;**

- **програмування діяльності вчителя й учнів;**

- **використання різноманітних засобів навчання, ТЗН;**

- **якісна і кількісна оцінка результатів уроку.**

Нові підходи до технології уроку створюють сприятливі умови для розвитку творчості учнів, формування мовної особистості, але ці підходи ставлять **ряд вимог до учителя**. Це насамперед уміння діагностувати цілі навчання, досконало володіти мовою, моделювати профільну підготовку майбутнього філолога (у класах, школах гуманітарного профілю), розробляти опорні конспекти, створювати нові види наочності, вільно володіти проблемним навчанням, організовувати групову та індивідуальну роботу з використанням комп'ютерів.

Основним засобом модульного навчання є модульні програми. Такі програми складаються з окремих модулів, що охоплюють по декілька уроків різних типів. Мова характеризується своїми закономірностями, структурою, що піддаються логічному осмисленню моделювання. Для **створення моделі мовного явища** використовуються графічні позначки, символи, схеми тощо. Частина з них подана в чинних підручниках “Українська мова”. Учитель може застосувати свої умовні позначення, моделюючи окремий урок або всю навчальну тему чи розділ. Така модель формує концентрований образ мовного явища і стає дієвою інформацією про структурну цілісність теми.

Так, наприклад, модель теми "Головні, другорядні члени речення" (у 5 класі) може включати таку систему уроків:

Урок 1. Ознайомлення учнів з головними і другорядними членами речення.

Урок 2. Осмислення і засвоєння членів речення, способів їх вираження.

Урок 3. Передмовленнєві завдання. З'ясування структурних і стилістичних функцій другорядних членів речення.

Урок 4. Мовленнєві завдання. Конструювання зв'язних висловлювань (усних і писемних) з уживанням простих поширених речень.

Урок 5. Контрольна робота.

Моделювання уроку (теми, розділу) передбачає комбінування різних методів і прийомів навчання, видів наочності, опорних конспектів, ілюстративного матеріалу тощо. Пропонуємо кілька варіантів моделей уроків рідної мови:

ВАРІАНТ I.

1. *Вступний етап. Словниковий диктант. Перевірка домашнього завдання за схемами-опорами, опорними конспектами чи текстами-опорами. Перевірка й оцінювання знань учнів (взаємоперевірка, групова перевірка).*

2. *Операційно-пізнавальний етап. Мотивація навчальної діяльності. Повідомлення теми, визначення мети, завдань уроку. Пояснювання нового матеріалу за опорними таблицями, схемами, текстами. Закріплення вивченого (самостійна робота класу, диференційовані завдання). Перевірка. Оцінювання.*

3. *Корекція роботи учнів учителем. Уточнення, доповнення. Підсумки.*

4. *Домашнє завдання.*

ВАРІАНТ II.

1. *Вступний етап. Актуалізація опорних знань учнів.*

2. *Мотиваційний етап. Мотивація навчальної діяльності. Етап "думання" над темою, метою, завданнями уроку. Визначення мети заняття учнями. Виділення проблемних ("вузлових") питань. Остаточне формулювання мети і завдань уроку учнями.*

3. *Операційно-пізнавальний етап. Словникова робота, творення тексту. Пояснення теорії за схемою (таблицею)-опорою. Закріплення мовного матеріалу (групова робота). Перевірка оцінювання знань учнів у групі. Взаємоперевірка й оцінювання між групами (міжгрупова робота).*

4. *Корекційно-оцінювальний етап. Доповнення й узагальнення. Підсумки.*

5. *Рекомендації до виконання домашнього завдання окремими групами учнів (диференційовані домашні завдання).*

Такі моделі уроків передбачають **особистісний підхід до навчального процесу**, організації самостійної роботи учнів, широке використання підручників тощо. Головне, що вони відкривають шлях до творчості, дають можливість учителеві наповнювати структуру уроку доступним дидактичним

матеріалом. Приклади моделювання уроків знаходимо в періодичній літературі.

Використання сучасних технологій навчання спричинило й **технологічні вимоги до уроку**, які відбивають весь процес навчання, його результативність та ефективність, розумовий, емоційний розвиток мовної особистості учня.

Насамперед сучасна технологія уроку вимагає чіткого спрямування па **загальний інтелектуальний розвиток учня**: які прогалини в знаннях, уміннях і навичках буде заповнено, а що буде відновлено; що вимагає суттєвого осмислення і запам'ятовування, які конкретні цілі буде поставлено й викопано (диференційовані завдання для групового навчання, мовленнєвий розвиток учнів тощо).

На менш важливим є **організаційне, матеріальне та методичне забезпечення уроку**: чітка організація класу, підготовка учнів до уроку, заздалегідь дібраний дидактичний матеріал і наочні посібники, ТЗН, продумана чітка структура уроку (методи, прийоми, форми роботи).

Оптимізація уроку забезпечується психологічним режимом роботи і темпом роботи. На уроці слід створити атмосферу доброзичливості, взаєморозуміння, що забезпечить бажання учнів співпрацювати з учителем і між собою, пізнавати й засвоювати лінгвістичну інформацію, брати активну участь у творчому процесі спілкування. Оптимальний темп уроку теж забезпечує його ефективність. Уміле чергування форм колективної, самостійної роботи за індивідуальними картками, використання рівневих завдань створює умови для творчої співпраці й посилює темпу для кожного учня.

На уроці необхідна **систематична послідовність і спадкоємність навчальних дій та операцій**. Мотивованість і завершеність кожної з них сприяє усвідомленню перспективності навчального процесу, усвідомленню, що вивчення мови, її системи активно впливає на розвиток власних розумових здібностей, умінь користуватися мовою в різних життєвих ситуаціях. Кожний вид роботи на уроці має бути логічно завершеною операцією, ланцюгова послідовність яких забезпечує системність і систематичність у навчанні мови.

Сучасний урок мови — надзвичайно конденсований процес і потребує застосування **вивчення нового матеріалу великими логічно завершеними частинами – блоками**. Крім цього, кожен урок має відзначатися граничною насиченістю, корисною роботою, що активно впливає на формування мовних, мовленнєвих умінь і навичок.

Кожний вид діяльності на уроці потребує **контролю і самоконтролю** як з боку вчителя, так і учнів щодо себе і своїх товаришів. Цьому сприяють рецензування відповідей учнів, групове попарне навчання, застосування тестів, комп'ютерів тощо. Важливо розвивати навички самоконтролю в учнів, формувати в них критичне мислення, що містить самооцінку власної діяльності та її результатів.

І ще одна технологічна вимога до уроку – **безперервне удосконалення навчального процесу**, відчуття його новизни, творчий підхід до кожного уроку.

6. Нетрадиційні (нестандартні) уроки

Однією з особливостей організації уроку української мови є ідея оптимальних способів структурування теоретичного матеріалу з метою інтенсифікації навчання, про що говорилося вище. Реалізація цієї ідеї спричинила нові підходи до організації уроку. У практиці вчителів з'явився термін “нестандартність у вивченні мови”, “нестандартні уроки”, “нестандартна ситуація” тощо. Особливо поширені так звані **нестандартні уроки**. Вони мають спеціальні назви: **урок-семінар, урок-практикум, урок-конференція, урок-диспут, урок-гра (подорож, зустріч), урок рольової гри** та ін. Систему таких уроків пропонують учені-дидакти. **Це уроки-ділові ігри, уроки-змагання, уроки типу КВК, уроки взаємонавчання учнів, уроки “Слідство проводять знавці”, уроки винаходу, творчості, уроки-творчі звіти, аукціони знань, дослідження** тощо. Методичний аналіз таких уроків дає підстави стверджувати, що усі вони можуть успішно використовуватися у вивченні української мови. Так, наприклад, урок типу КВК може бути проведений як урок повторення певної теми чи розділу. Структура його така:

1 етап – розминка-розповідь з теми. Учні двох команд за чергою розповідають, з'ясовують теоретичний матеріал, аргументують його прикладами.

2 етап – конкурс "Перевірка домашнього завдання". Завдання творчого характеру. Може бути розіграна сценка, діалог тощо.

3 етап – виконання завдань з вибором правильної відповіді. Кожній команді пропонуються рівнозначні завдання (можна тестового характеру).

4 етап – конкурс "Відгадай". Загадки, мовні ігри (для кожної команди окремо).

Наприклад: гра – один учень виходить з класу, а коли повертається, то інші натяками підказують йому відповідь. Виграє та команда, учні якої дадуть відповіді швидко й точно.

5 етап – конкурс акторів і художників. Творчі завдання з використанням мовного матеріалу.

6 етап – підсумки уроку, відзначення переможців.

Подаємо приклад **уроку підсумкового повторення теми "Прийменник"** у 7 класі, проведеного у формі **гри-подорожі по Дніпру**.

Учитель оголошує, що у подорож-плавання відправляється весь клас, але дойдуть ті учні, що виконають усі завдання і дадуть правильні відповіді.

Перша пристань "Кмітливі". Учитель проводить диктант з використанням таблиці. Завдання: згрупувати прийменники-синоніми. На пристані мандрівники відпочивають. Під час відпочинку проводиться вікторина: на таблиці "Чому так?" подані словосполучення, в яких треба вжити різні прийменники, дотримуючись правильного керування.

Потім учні здійснюють переклад словосполучень з російської мови на українську з метою попередження помилок інтерферентного характеру. Проводяться мовні ігри.

Плавання продовжується. *Наступна зупинка "Пізнайка"*. На таблиці або на екрані через графопроектор подано текст. Учням пропонується кілька завдань:

- 1) Виписати у дві колонки непохідні і похідні прийменники, аргументувати правильність виконання;
- 2) Здійснити синтаксичний розбір 2-3 речень і довести, чому прийменники входять до складу членів речення.

Виконуючи коментований диктант, учні працюють над правописом прийменників.

Зупинка "Книга - твій друг" передбачає роботу з підручником: складання плану відповіді, схеми, опорної таблиці, виконання вправи (диференційовані завдання). Учні одержують завдання: скласти речення з омонімами: по-весняному – по весняному, напам'ять – на пам'ять, помалу – помалу та ін.

Остання зупинка має назву "Ловись, рибко". У супроводі музики учні розв'язують ребус: уставити потрібні прийменники і розібрати їх як частину мови.

На завершення підводиться підсумок уроку у формі зв'язної розповіді про враження від подорожі.

Уроком-прес-конференцією може бути один з уроків зв'язного мовлення. Наприклад, ознайомлення з газетою в 5 класі, опрацювання газетних жанрів у 5-7 класах. Цей урок має чотири етапи: 1) відповіді на запитання; 2) підготовка й оформлення редакційних завдань; 3) підведення підсумків; 4) випуск експрес-газети.

Цікавим є **урок-семінарське заняття**, що практикується в школах (класах) з поглибленим вивченням української мови. У семінарах виділяють три основні етапи: 1) підготовка до занять і виконання запропонованих завдань; 2) актуалізація знань, одержаних у ході підготовчого етапу; 3) підведення підсумків роботи.

Семінар – така форма проведення уроку, що сприяє розвитку в учнів навичок самостійної роботи з науковими джерелами, дозволяє оптимально враховувати їхні індивідуальні здібності й нахили. Семінарські заняття можуть проводитися у формі розгорнутої бесіди, обговорення доповідей і творчих робіт, коментованого читання, диспуту.

У практику шкіл різних типів нині активно впроваджуються перехідні форми організації пізнавальної діяльності учнів – **просемінарські заняття** (термін О. Карамана), у структурі яких є елементи семінарської роботи.

Готуючи учнів до семінару, вчитель заздалегідь повідомляє мету і завдання, формулює основні й додаткові питання з теми, рекомендує додаткову літературу. У формі семінарів можна проводити уроки вивчення нового матеріалу, повторення, узагальнення і систематизації вивченого. Так,

урок узагальнення і систематизації, проведений у формі семінару, може мати таку структуру:

- вступне слово вчителя (з'ясовується мета і завдання семінару, що відповідає меті і завданням узагальнюючого уроку);
- учнівські повідомлення (підготовлені самостійно за планом семінару);
- обговорення виступів учнів;
- корекція знань учнів залежно від змісту зворотної інформації під час бесіди чи пояснення вчителя;
- підсумкове слово вчителя.

Наведемо приклад уроку вивчення нового матеріалу – **семінарське заняття з теми "Пряма і непряма мова" в 8 класі** з поглибленим вивченням української мови. Метою цього уроку є обговорення й оцінка результатів самостійно підготовленої теми. Урок проводиться за планом:

1. *Пряма мова.*
2. *Непряма мова.*
3. *Цитата.*
4. *Діалог.*

Питання плану обговорюються послідовно й закріплюються практичними завданнями. Так, після обговорення першого питання "Пряма мова" учні рецензують відповіді своїх товаришів. Потім їм пропонуються два завдання у двох варіантах:

- *Розставити в тексті розділові знаки і пояснити їх уживання.*
- *Скласти речення з поданими словами автора.*

Відповідь на питання "Непряма мова" учні доповнюють відомостями про невласне-пряму мову, особливості вживання її в художньому стилі і наводять приклади з художніх творів, що вивчаються в 8 класі. Замість рецензування відповідей можна запропонувати скласти анотацію на основну відповідь з цього питання. Практичне завдання:

- *Перетворити речення з прямою мовою на непряму, проаналізувати трансформовані речення, пояснити розділові знаки.*

Після доповіді учня на тему "Цитата" діти доповнюють відомостями про вживання віршованих і прозових цитат у різних стилях мовлення. Практична робота проводиться індивідуально: кожний учень повинен ввести цитати у самостійно складений текст.

Доповідь про діалог поглиблюється вчителем і рецензується учнями. Звертається увага на стилістичні функції діалогу. Потім учні одержують завдання:

1. *Діалог, спроектований через графопроєктор на екран, записати в зошити і розставити розділові знаки.*
2. *Скласти діалог (полілог) на лінгвістичну тему й виразно відтворити його в особах (учитель і учні).*

Уроки-практикуми присвячуються вдосконаленню правописних і мовленнєвих умінь і навичок учнів. На таких уроках виконуються завдання, що складаються із спеціально дібраного дидактичного матеріалу.

У завданнях бажано передбачити ті етапи роботи, за якими мають працювати учні. Так, навчальне завдання для старшокласників, що стосується формування навичок творення текстів різних стилів, може бути сформульоване так:

Завдання 1. Закріпіть знання про стилі мовлення: допишіть замість крапок назву стилю (стилів).

1. У сучасній українській літературній мові розрізняють такі основні стилі:...

2. Стиль ... характеризується порушенням прийнятих у літературній мові норм спілкування, наявністю діалектних форм.

3. ... стиль дає точне висвітлення наукових понять.

4. Стиль ... характеризується яскравістю., образністю, емоційністю викладу.

5. ... стиль — це сталь агітації і пропаганду.

6. Стиль ... мовлення - це канцелярський стиль, характерний для документів.

Завдання 2. Підготуйте усне повідомлення на тему "Стилi мовлення", використовуючи подані запитання:

1. Що таке стиль? Чим викликана поява основних стилів мовлення?

2. Що характерно для лексики кожного стилю?

3. Чи допускається взаємопроникнення стилів? Чому?

Вправи, що виконуються на уроках-практикумах, мають бути переважно конструктивними. Щоб закріпити вміння і навички, корисно пропонувати творчі вправи. Під час роботи на уроках доцільно дозволяти учням користуватися таблицями, схемами, підручниками, словниками, довідниками та ін.

На уроках-практикумах виконуються індивідуальні та колективні види робіт, що впливають на формування в учнів навичок взаємо- і самоконтролю.

Уроки-заліки сприяють повторенню, узагальненню та систематизації вивченого матеріалу, активізації розумової діяльності учнів, вихованню серйозного ставлення до предмета. Для цих уроків обираються теми теоретичного характеру, учні готуються до них протягом певного часу. Поділ класу на кілька груп для складання заліку (його можуть приймати і кращі учні) значно прискорює перевірку знань учнів.

Уроки захисту реферату проводяться в старших класах. Метою підготовки реферату є демонстрація вміння критично осмислювати вивчений матеріал, аналізувати, узагальнювати та описувати свої власні спостереження, практично реалізовувати теоретичні положення в самостійних розробках.

Подаємо вимоги до написання реферату та орієнтовну тематику.

Вимоги до написання реферату

1. Вивчення та аналіз теоретичних джерел для висвітлення стану проблеми, що досліджується, вибору та аргументації об'єкта дослідження.

2. У рефераті необхідно показати вміння ставити дослідницьке завдання, визначати мету, проводити й описувати експериментальну

роботу, узагальнювати і робити висновки, висвітлювати своє бачення проблеми з проведеного дослідження.

3. Після вибору теми реферату необхідно ознайомитися з відповідною літературою, з найновішими публікаціями з проблеми, концентруючи увагу на тих питаннях, що можуть скласти план дослідження.

4. Теоретичну частину реферату слід подавати відповідно до укладеного плану, здійснивши глибокий критичний аналіз опрацьованої літератури.

5. Обсяг реферату не менше 10 сторінок без списку використаних джерел та додатків, якщо вони є.

6. У бібліографічний список включаються теоретичні та практичні роботи, подані в алфавітному порядку й оформлені з урахуванням усіх необхідних вимог.

7. Реферат має бути охайно оформлений, грамотно написаний. У тексті необхідно робити посилання на авторів у наведених цитатах, демонструючи їх різні точки зору.

8. Для оформлення списку необхідно дотримуватися правил бібліографічного опису.

Орієнтовна тематика рефератів

1. Проблеми української мови в працях Івана Огієнка.

2. Функціонування міфологізмів у творчій спадщині Лесі Українки.

3. Мовні засоби для зображення комічного і смішного у новелах Михайла Коцюбинського.

4. Особливості структури синтаксичних конструкцій українських казок, легенд, прислів'їв.

5. Синтаксична організація пейзажних описів у віршах Тараса Шевченка та ін.

Методичний аналіз сучасних форм роботи та проведення нестандартних уроків дає підстави стверджувати, що всі вони можуть успішно використовуватися в процесі навчання української мови. Наукова достовірність виучуваного матеріалу, його оптимальність, змістова наповнюваність, що дає імпульс для різнобічного розвитку особистості, є важливими чинниками, які в сполученні з правильним вибором типу, структури уроку та методів навчання сприяють підвищенню ефективності занять.

Більшість уроків нестандартної форми передбачають групове навчання. Як свідчать наукові дослідження, групова навчальна діяльність школярів сприяє успішній реалізації комплексних цілей навчання, засвоєнню бази знань, формує навички самоконтролю, почуття обов'язку й відповідальності за результати навчання. Під час групового навчання здійснюється педагогічна профорієнтація, діти вчаться висловлювати власну думку й рахуватися з думкою товаришів. Запровадження групового навчання на уроці відіграє позитивну роль. Адже групова робота докорінно змінює позицію учня: з пасивного об'єкта впливу вчителя він перетворюється в активного суб'єкта особистісного навчання. Учень на таких уроках не лише

сприймає певну суму знань, а бере активну участь у їх засвоєнні, опановує способи самостійного їх поповнення і розширення.

Останнім часом активно впроваджуються в практику так звані **інтегральні уроки**. Різновидом їх є уроки словесності, що інтегрують два або три предмети — мову і літературу (історію, географію, математику тощо). Уроки словесності покликані відродити кращі традиції української лінгводидактики, корені якої сягають у козацькі школи, Києво-Могилянську академію. На думку Т.Донченко, "ці уроки повинні повернути дітям утрачену здібність до природного мовлення, дати знання законів рідної мови, її національної специфіки і водночас історії народу і його літератури, рис його національного характеру, особливостей бачення світу". До проблеми інтегрованих уроків звертаються й інші вчені⁴. Так, **Л.Варзацька та Л.Дворецька пропонують методикку інтегрованого уроку мови**, розглядаючи найголовніші його особливості: сутність інтегрованого уроку, розвивальні можливості видів діяльності, місце інтегрованих уроків у навчально-виховному процесі, принципи організації та структура інтегрованого уроку, види мовних завдань та календарне планування таких уроків.

З усього сказаного випливає висновок: сучасний урок рідної мови — плід майстерності і творчості вчителя-словесника, його професійності, ґрунтовних знань рідної мови, літератури, історії, народознавства, його патріотизму. Критерії сучасного уроку рідної мови відбивають ті зміни, що відбуваються в системі освіти, та рівень розвитку методичної науки.

Серед **найголовніших критеріїв сучасного уроку** варто виділити такі:

- розвивальний потенціал уроку мови;
- використання активних методів і засобів навчання, викладання теоретичного матеріалу великими частинами (блоками);
- проблемне та інтерактивне навчання;
- раціональне використання навчального часу (мотивація навчальної діяльності, індивідуалізація навчання, співпереживання за результати праці, самовираження кожного учня);
- системність знань учнів (повторення, узагальнення і систематизація вивченого, блочність викладу матеріалу, з'ясування причинно-наслідкових зв'язків між мовними явищами, центральна ідея (мета) уроку);
- методичне забезпечення уроку, сучасна технологія (моделювання уроку, навчальний кабінет, ТЗН);
- творчий потенціал уроку (пізнавальні, творчі завдання, інтегральні уроки на основі міжпредметних зв'язків);
- вивчення кращого досвіду, популяризація його на уроці, використання досягнень сучасної лінгводіагностики.

Сказане вище не вичерпує можливостей організації і проведення уроку української мови. Сучасний учитель-словесник має широкі можливості для його удосконалення.

7. Планування уроків мови та підготовка до них

Технології проведення сучасного уроку передуює підготовка до нього. Як підготувати сучасний урок, щоб він відповідав тим вимогам, що ставляться до нього? Відповідь на це питання криється в сутності самого уроку і вимог до нього.

Важливу роль в ефективному проведенні кожного уроку відіграє **планування роботи**, що здійснюється з двох причин:

- по-перше, для організації рівномірної роботи;
- по-друге, для бачення перспективи в навчанні мови.

Залежно від компонентів навчального процесу виділяють **три види навчальних планів: календарний, тематичний і план-конспект уроку**.

Календарний план є переліком програмних тем, розподілених за тижнями навчального року. Учитель таким чином одержує чіткий орієнтир, як планомірно і послідовно реалізувати цілі навчання мови, визначені конкретно для кожного класу.

При складанні календарного плану необхідно врахувати такі **чинники**:

- співвідношення змістових ліній програми;
- систему роботи з розвитку зв'язного мовлення;
- контрольню-корекційну роботу;
- тривалість шкільних канікул та ін.

Для удосконалення календарного планування автори програм видають спеціальні посібники для вчителів, що значно полегшує реалізацію шкільної програми.

Тематичний план розробляється на кожну тему окремо, розподіляючи час між окремими питаннями теми.

При цьому враховується наявність тем, пов'язаних із **формуванням умінь і навичок, на які варто відвести не менше двох уроків**. Так, тема "Звуки мови" вимагає не тільки актуалізації і поглиблення знань про звукову систему української мови, але й умінь аналізувати звуки у мовленнєвому потоці. Отже, на вивчення цієї теми слід виділити не менше двох уроків.

Вивчення тієї чи іншої теми супроводжується **контрольно-корекційною роботою**: написанням контрольних робіт, аналізом помилок, допущених учнями, тому в тематичному плані повинні бути виділені години на контрольню роботу та її аналіз (їх кількість по класах і семестрах регламентована в Додатку "Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів 5-11 класів з української мови").

У сучасній школі практикується поєднання двох видів планування. Тому складається **календарно-тематичний план**. На його основі планується щоденна робота вчителя – складається **поурочний план**, що найчастіше розгортається в **конспект уроку**. Цей вид планування служить учителеві керівництвом до організації навчально-виховної діяльності як своєї, так і школярів.

План-конспект відображає тип уроку, усі його етапи і потребує спеціальної підготовки. У ньому обов'язковими є такі елементи:-

- тема;
- мета (триєдина);
- елементи повторення (актуалізація опорних знань або засвоєння на уроці);
- засоби навчання;
- послідовність роботи вчителя;
- підсумки уроку;
- домашнє завдання.

Тема уроку становить формулювання частини програми або відповідного параграфу підручника. Темою уроку може бути спеціально сформоване уміння, контрольна робота, її аналіз (робота над помилками).

Мета уроку складається з трьох компонентів – навчальна (дидактична), розвивальна і виховна. Цілі уроку співвідносяться з темою і тим дидактичним матеріалом, що використовується вчителем.

Якщо вивчається новий матеріал, то формуються конкретні **пізнавальні і розвивальні цілі**. Наприклад, при вивченні теми “Типи відмін іменників” ставляться такі цілі: ознайомлення учнів із системою словозміни іменників, принципами поділу на відміни і групи та формування умінь визначати відміни іменників, аналізувати визначальні особливості іменників тієї чи іншої відміни в тексті. Таким чином, пізнавальна діяльність учнів забезпечується органічним взаємозв’язком навчальної (дидактичної) мети і розвивальної (практичної), що забезпечує формування мовних і мовленнєвих умінь і навичок учнів. Відтак перші два компоненти мети визначають зв’язок теорії з практикою, реалізують практичну спрямованість у навчанні мови.

Виховна мета уроку має ширші і більш загальні завдання – розвиток мовної особистості учня, його духовне зростання. Ця мета забезпечується насамперед використанням на уроці дидактичного матеріалу (текстами), який разом з тим впливає на досягнення загальнопредметних цілей – виховання учнів, розвиток логічного і критичного мислення, формування умінь самостійно поповнювати свої знання й удосконалювати мовленнєві уміння.

Повторення – важливий елемент уроку. Повторення, як правило, містить дві групи матеріалу – суміжний з новою темою (опорні знання) і мовленнєвий та правописний.

Сучасний урок – це насамперед урок співпраці учителя з учнями, урок, на якому вчитель уміло використовує можливості учня для формування його як мовної особистості, здатної до активного розумового розвитку, до мовленнєвої діяльності в усіх її видах, до самовдосконалення духовних і моральних якостей.

8. Вимоги до уроку

Сутність уроку мови розкривається в **комплексі вимог**, які можна об’єднати в кілька груп: дидактичні, психологічні, технічні та гігієнічні.

Дидактичні вимоги до сучасного уроку:

- визначення оптимального змісту уроку відповідно до вимог шкільної програми;
- врахування підготовки учнів;
- чіткіше формулювання цілей уроку з урахуванням розвивальних і виховних завдань;
- визначення місця уроку в загальній системі (модулі);
- вибір найбільш раціональних методів, прийомів і засобів навчання, що забезпечують пізнавальну активність і творчий розвиток учнів, поєднання колективної та індивідуальної роботи і максимальний саморозвиток учнів.

Психологічні вимоги до уроку:

- мотивація навчальної діяльності учнів, створення ділової атмосфери на уроці з урахуванням психологічних особливостей учнів;
- цільова настанова учнів на різні форми мовленнєвої діяльності;
- забезпечення доброзичливих, паритетних стосунків між учителем і учнями;
- забезпечення розвивального навчання на основі чіткої організації пізнавальної і творчої діяльності учнів;
- виховання в учнів позитивного ставлення до мови та її вивчення;
- поєднання індивідуальної, групової, попарної і фронтальної форм роботи на уроці.

Вимоги до техніки проведення уроку (технічні):

- урок повинен бути емоційним і викликати в учнів інтерес до навчання й бажання пізнавати нове з метою самовдосконалення;
- темп і ритм уроку повинні бути оптимальними, дії вчителя й учнів завершеними.

Види роботи на уроці необхідно міняти, щоб уникнути одноманітності, оптимально поєднувати різні методи, прийоми і форми роботи; забезпечити належний рівень культури мовлення учнів.

Гігієнічні вимоги до уроку:

- температурний і світловий режим;
- чистота повітря;
- попередження втомлюваності і перевтоми учнів;
- чергування видів діяльності;
- дотримання правильної пози учня;
- відповідність класних меблів віковій і зросту учня.

Якість уроку, його ефективність значною мірою залежить від ґрунтовної підготовки вчителя до занять.

Підготовка до уроку мови здійснюється в кілька етапів:

- визначення і формулювання теми, мети, завдань;
- добір літератури з теми;
- добір навчальних завдань, дидактичного матеріалу;
- групування відібраного навчального матеріалу;
- планування форми контролю і корекції знань учнів;
- підготовка обладнання уроку;
- домашнє завдання;

- визначення новаційних елементів на уроці, його новизни;
- складання конспекту уроку.

У **конспекті уроку** повинні бути відображені такі питання:

- тема;
- навчальні, розвивальні і виховні цілі уроку;
- зразки завдань, питань, карток;
- хронологія етапів уроку;
- зміст діяльності вчителя й учнів;
- мотивація діяльності учнів на кожному етапі;
- прийоми роботи з підручником та іншими друкованими джерелами;
- форми і способи комунікації учнів на уроці.

Основні (типові) етапи сучасного уроку включають:

- організацію класу, що характеризується зовнішньою і внутрішньою (психологічною) готовністю учнів до уроку;
- перевірку домашнього завдання;
- підготовку до нової теми;
- організацію сприйняття й осмислення нової інформації чи форми діяльності;
- організацію засвоєння інформації чи виконання пізнавальних завдань;
- творче застосування знань, умінь і навичок;
- узагальнення вивченого й уведення його в систему знань, умінь і навичок, засвоєних раніше;
- контроль за результатами навчальної діяльності та її оцінка;
- домашнє завдання й підведення підсумків уроку.

На різних уроках ці етапи конкретизуються, а кількість їх може змінюватися (зменшуватися або збільшуватися) залежно від структури того чи іншого типу уроку.

Аналізуючи програму, визначаючи тему, мету, завдання уроку, вчитель знайомиться з відповідним параграфом підручника, визначає місце теми в певному розділі, ступінь її складності, місце в системі занять, обізнаність учнів з нею з молодших класів тощо.

Підготовка до уроку немислима без **грунтовного ознайомлення з підручником** (обсягом теоретичних відомостей, системою вправ і завдань та методикою їх виконання). Важливу роль у підготовці до уроку має **опрацювання науково-методичної літератури** (урахування досвіду кращих учителів, що знайшло висвітлення в статтях, посібниках та наукових працях учених-дидактів).

Важливе значення має **добір текстів і вправ, підготовка роздавального матеріалу, наочності, технічних та інших засобів навчання**.

До складання конспекту вчитель продумує зміст і хід уроку (методи, прийоми, форми роботи та їх послідовність і взаємозв'язок), передбачає регламент своєї та учнівської діяльності, її характер, обсяг, тривалість і послідовність.

Формуючи **мету** (усі три її компоненти), необхідно визначити конкретні завдання уроку і продумати їх мотивацію.

Перевірка домашнього завдання потребує визначення системи запитань (в основному евристичного, проблемного характеру) і передбачення вправ, що дозволяють виявити рівні підготовленості учнів, їх мовні і мовленнєві уміння і навички.

Продумуючи **пояснення матеріалу**, варто коротко занотувати основні його положення і послідовність засвоєння їх учнями.

У конспекті записуються:

- запитання для повторення, закріплення, підсумків;
- матеріал для вправ або вказівки, звідки його треба взяти;
- короткий виклад (тези) розповіді вчителя;
- тексти практичних завдань і вправ;
- домашнє завдання.

Досвідчені вчителі іноді обмежуються складанням технологічних карток уроку або внесенням певних корективів (доповнень, вставок) у старі конспекти. Готуючись до уроку, такий учитель не буде переписувати весь конспект, а лише замінить чи освіжить деякі картки.